

TABERÎ TEFSİRİNDE KELİME TAHLİL METODU

Hacı ÖNEN*

Öz

Kur'ân'da geçen kelimelerin tahlil edilip anlamlarının belirlenmesi, onun manasının anlaşılması için ilk basamak sayılır. Kur'ân kelimelerini anlama çabası erken dönemde başlamıştır. Sahabe söz konusu kelimeleri anlama çabası içinde olduğu gibi, erken dönem müfessirler de bu hususta önemli çalışmalar yapmışlardır. Bir müfessir olarak Taberî (ö.310/922) de, tefsir eserinde kelime ve kavram analizlerine çokça yer vermiştir. Bu makalede erken dönem klasik tefsir âlimlerinden olan Taberî'nin kelime tahlili yaparken kullandığı metot ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Taberî, Kelime, Tefsir, Tahlil, Semantik

THE METHOD OF ANALYSIS WORDS IN THE TABARI'S TAFSEER

Abstract

Analysing the meaning of the words in Quran is considered the first step to understand the meaning of the verses. Endeavors to understand the meaning of the words in Quran began in early periods. As sahabas/companions were in the effort to understand the words of Qoran, early commentators have also been in the effort to understand and explain the words of Qoran. As a commentator Tabari although wrote a riwaya/narrative tafseer, the method of analysis words was applied widely in his tafseer. In this study, it has tried to reveal tafseer Taberî's method of analysis words used by him in his tafseer.

Keywords: Taberî, World, Tafseer, Analysis, Semantics

Giriş

Kur'ân söz konusu olunca onun anlamının bilinmesi ve anlaşılması esas olmalıdır. Bu yüzden Kur'ân evrensel mesajını, muhatap olan insanların anladıkları bir dille, Arapça olarak iletmiştir.¹ Zira hitap muhatapın anladığı bir lisanla yapılır. Muhatap, hitabı anlamazsa hitabın muhatap açısından bir anlamı da olmaz.²

Bir metni anlama hususunda, o metinde geçen kelime ve ifadelerin anlamlarının bilinmesi öncelikli bir meseledir. Çünkü bir dilde en etkili ve güçlü birim kelimelerdir. Hatta Kimi zaman bir kelime bir cümlenin yerini tutabilmektedir.³ Bir metinde verilen mesajlar belli kelime ve kavramlar kullanılarak ifade edilmektedir. Bundan dolayı

Makale gönderim tarihi: 07.03.2016, kabul tarihi: 07.04.2016.

* Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi; hacionen@gmail.com

¹ Muhammed b. İdris eş-Şafî, *er-Risale*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, bty. s. 52.

² Muhammed b. Cafer et-Taberî, *Camî'u'l-Beyan A'n Te'vili Ayi'l-Kur'ân*, Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, bty., I s. 11.

³ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, T.D.K.Y., Ankara 1998 s. 61.

Kur'ân'ın insanlığa verdiği mesajları anlamak için onda zikredilen kelime ve kavramların doğru anlaşılması hayati önem arz etmektedir.

Kur'ân'da geçen kelimelerin manalarını anlama çabası sahabe devrinden itibaren başlamıştır. Bütün insanların aynı kavrayış ve bilgi seviyesinde olmayışları ve Kur'ân'ın salât, zekât vb. kelimelere yeni anlamlar yüklemesi, kelimeleri anlama çabalarını ortaya çıkaran başlıca sebeplerdir.⁴ Erken dönem müfessirler de bu durumu göz önüne alarak Kur'ân'da geçen kelimeleri anlama ve açıklama çabası içinde olmuştur. Hemen her tefsirde kelime tahlil metoduna yer verildiği gibi, Taberî tefsirinde de kelime tahlillerine yer verilmiştir. Müfessirimiz, klasik bir rivâyet tefsiri yazmış olmasına rağmen, tefsirinde kelime analizlerine çokça yer vererek bu konudaki görüşlerini ortaya koymuştur.

Şüphesiz Taberî, kendine özgü bir yöntemle Kur'ân kelimelerini analiz etmektedir. Taberî'nin kelime analiz yöntemi ortaya konduğu zaman, klasik dönem âlimlerin semantik alanında yaptıkları önemli katkılar daha iyi anlaşılacaktır. Bu makalede kelime ve kavram tahlillerini ayrı bölümler halinde incelemeye çalıştık, çünkü bir takım kelimeler zaman içinde kavramlaşarak, birer terim olarak karşımıza çıkmaktadır.

1 - Taberî'nin Kelime Tahlili Konusundaki Yaklaşımı

Kur'ân'da geçen kelimelerin manalarını anlama çabası, Kur'ân'ı doğru bir şekilde anlama isteğinin sonucudur. Bir cümlede en küçük anlamlı parça kelime olduğuna göre, cümlelerin anlaşılması kelimelerin anlamını bilmek ile başlar.

Şüphesiz kelime analizlerini bir zorunluluk haline getiren farklı sebepler mevcuttur. Bütün insanların aynı bilgi seviyesinde olmaması, bazı insanların bir takım kelimeleri anlamakta güçlük çekmesi, kelime tahlillerini gerekli kılmaktadır. Kur'ân'ın ilk muhatapları Araplar, Kur'ân kelimelerini genel olarak anlıyorlardı. İslam farklı toplumlar arasında yayılınca, Arap olmayanlar için bazı Kur'ân kelimelerinin açıklanması ihtiyaç halini almıştır.

Kur'ân Arapça olduğu için, bu kitapta bulunan bütün kelimelerin, Kur'ân öncesi bir geçmişi olup, İslam öncesi Araplardan gelmiştir.⁵ Ancak Kur'ân'da geçen ve kavramlaşan bir takım kelimeler, süreç içinde yeni anlamlar kazanmıştır. Sözelimi Kur'ân'da geçen salât, zekât vb. kelimelere yeni anlamlar yüklenmiştir. Ortaya çıkan söz konusu yeni anlamlar, kelime analizlerini gerekli kılan başlıca sebeplerden biridir.

Müfessirler, Kur'ân lafızlarını yorumlarken, lafzın Arap lisanında ifade ettiği farklı manaları göz önüne almışlardır. "Kur'ân metnini iyi anlamak ve onu iyi tefsir edebilmek için, Kur'ânî kavramlara yüklenen anlamları ve bunların açılımlarını iyi bilmemiz gerekmektedir. Bundan dolayı olacak ki müfessirler, Kur'ân lafızlarını yorumlarken - konuyla ilgili gelen rivâyetleri de değerlendirerek- bir mana üzerinde kalmayıp, lafzın Arap dilinde kullanımını da göz önünde bulundurarak bahis konusu olan kavrama çeşitli

⁴ Harun Ögmüş, *Kur'ân Yorumunda Şiirin Yeri*, İsam Yay., İstanbul 2010, s.84.

⁵ Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuk Yay., İstanbul, b.t.y. s. 50.

manalar yüklerler ve daha sonra bu anlamlar içerisinde Kur'ân'ın ruhuna en uygun olanı seçmeye çalışırlar.”⁶

Erken dönem müfessirlerin Kur'ân'ın kelime ve lafızlarının açıklanmasına ehemmiyet verdiğini İsmail Cerrahoğlu şöyle ifade etmektedir: “Luğatçılar ve nahivciler, Kur'ân tefsirinde müşkilata uğranılan kelimenin iştikakı, gerek i'rab ve gerekse manası bakımından uğranılan güçlüğü, ellerindeki imkânlar nisbetinde gidermeye çalışmışlardır. Bir kelimenin manasını izah için, o kelimenin şiiirde veya Arap dilindeki kullanımını araştırmışlar, onunla âyetin izahını kolaylaştırmışlardır. Hakikî manada kullanılmayan kelimenin ne gibi bir anlamda kullanıldığını araştırmışlardır. Yani mecaz anlamı, bir metot altında toplamaya başlamışlardır. Bunlar, Kur'ân'ın her kelimesi veya âyetin bütün anlamı üzerinde durmamışlar, mecaz, irab gibi hususlarla, manası garip olan lafızları seçmişlerdir. Bazen de kelimenin tasrif edilip edilemeyeceğini, iştikakını, hatta bir kelimenin muhtelif manalarda kullanılabileceğini serdetmişlerdir.”⁷

Klasik dönem tefsir âlimlerinin, Kur'ân semantiği konusunda önemli katkıları olmuştur. Bu tür tahlilî çalışmalara Taberî gibi bir takım klasik dönem önemli müfessirlerin eserlerinde rastlamak mümkündür.

Taberî, kelimelerin anlamlarını tespit ederken uyulması gereken ilkelerden bahsetmektedir. O, kelimelerin anlamlarının, Arapların kullandıklarına göre belirlenmesi gerektiğini ifade eder: “Bir delilin bulunduğu durum dışında, birinin Arapların genel olarak bir manada kullandığı bir kelimeyi başka bir manaya nakletmesi caiz olmaz.”⁸ Buna göre bir kelimenin anlamının doğru tespit edilmesi için Arapların ilgili kelimeyi hangi anlamda kullandığının tespit edilmesi gerekir.

Taberî'ye göre, bir kelimenin birkaç anlamı varsa, bir delil bulunduğu takdirde kelimenin bu manalardan bazısına hamledilmesi mümkündür.⁹ Özellikle kelimeler bazı durumlarda yan anlamıyla kullanılabilmektedir. Söz gelimi “İşte onlar, hidâyete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir.”¹⁰ âyetinde geçen *ıştere*v kelimesi, değiştirmek anlamındadır. Çünkü münafık ve kâfir hidâyeti, delalet ve nifak ile değiştirir.¹¹ Ayrıca Taberî'ye göre durum gerekli kıldığında kelimeler, farklı anlamlara hamledilebilir.¹²

Taberî, isim ve fiillerin tahlilini yaptığı gibi, kavramlaşmış kelimeleri de tahlil etmiştir. Yine o, Allah ve din¹³ gibi Kur'ân'ın anahtar kavramlarını da analiz etmektedir. Taberî, kavramlar arasında irtibat kurarak, onları birbiriyle karşılaştırarak da araştırma yoluna başvurmuştur.¹⁴

⁶ Ahmet Çelik, “Kur'ân'da Tevhid Kavramının Semantik Alanları”, A.Ü.İ.F.D., sayı, 17, 2002, s. 129.

⁷ İsmail Cerrahoğlu, *Kur'ân Tarihi*, I, Fecr Yay. İstanbul 1996, s. 256.

⁸ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I, s. 162.

⁹ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I, s. 159.

¹⁰ 2/Bakara, 16.

¹¹ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I, s. 159.

¹² Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I, s. 213.

¹³ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I, s. 109 ayrıca III, s. 239.

¹⁴ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, VI, s. 133, 184.

Taberî, bazen bir âyette geçen bir kelimeyi tahlil ederken, söz konusu kelimeyle ilgili farklı görüşleri nakledip, bu görüşler arasından birini tercih eder. Bazen de görüşler arasında tercihte bulunmayıp, ifade edilen bütün görüşlerin doğruluğunu kabul eder.

Taberî, açıklama ihtiyacı duyduğu bir takım kelime ve kavramları tahlil ettiği gibi, çoğu zaman anlaşılmasında güçlük çekilen kelime ve kavramları açıklama yoluna gitmiştir. Bu durumda kelimenin lafzî yapısının anlaşılması konusunda zorluklar olduğu gibi, onun yan anlamlara sahip olması veya yeni anlamlar kazanması da mümkündür. Bu durumda Taberî, açıklama gerektiren kelime ve kavramlara açıklık getirmeye çalışmıştır.

1.1 - Çeşitleri Bakımından Kelime Tahlilleri

Arapçada kelimeler çeşitleri bakımından isim, fiil ve harf olmak üzere üç kısımda ele alınmaktadır.¹⁵ Harfler tek başına anlam ifade etmeyip, bir isim veya fiil ile birlikte kullanıldıkları zaman bir anlam ifade eder. Bundan dolayı da harfler, kelime tahlilleri konusunda mütalaa edilmez.

Kelime tahlilleri söz konusu olduğunda genelde isim niteliği taşıyan kelimeler akla gelse de klasik tefsirlerde fiillerin de tahlili yapılmaktadır. Taberî, tefsirinde fiil tahlilleri de yaptığı için, biz onun bu türe yönelik tahlillerini de ele alacağız.

1.1.1 – İsim Tahlilleri

Arapçada isim, kendi başına bir mana ifade eden ve üç zamandan birine delalet etmeyen kelimedir. Buna göre Arapçada isim, fiil ve harf dışında kalan kelimelerdir. Taberî, Kur'ân'da geçen ve isim niteliği taşıyan birçok kelimeyi tefsirinde analiz etmektedir.

Taberî, anlamında ihtilaf olan kelimeleri analiz ettiğinde, bazen kendi analizlerinden sonra konu hakkındaki farklı görüşleri nakledip, kelimenin anlaşılmasını sağlamaya çalışır. O, صَابِي الصَّابِيَيْنِ kelimesinin صَابِي / *sabi*' kelimesinin cemi' olduğunu ve İslam'dan çıkan mürtet gibi, yeni bir dine giren kişi anlamında geldiğini belirtir. Araplar, kendi dininden çıkıp, başka bir dine giren kişiye *sabi*' derler. Arapçada صَابَا, fiili doğmak anlamına gelir. صَبَاتِ النُّجُومِ cümlesi "Yıldızlar doğdu." anlamında kullanılmaktadır. Taberî konu hakkındaki görüşleri şöyle sıralar:

a-Sabi', başka dine giren kişi anlamındadır.

b- Sabi'ler, meleklerle tapan ve kibleye dönük namaz kılanlardır.

c- Sabi'ler, Kitap ehlinden bir gruptur.¹⁶

Taberî, kelime tahlili yaparken bazen âyette izah gerektiren bir ismi açıkladıktan sonra, söz konusu kelimenin âyete kattığı anlamı ortaya koyar. O, (ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى) (لِلْمُتَّقِينَ) "O kitap (Kur'ân); onda asla şüphe yoktur. O, müttakîler (sakınanlar ve arınmak isteyenler) için bir yol göstericidir."¹⁷ âyetinde geçen rayb kelimesinin anlamını şöyle tahlil

¹⁵ Hulusi Kılıç, *Arapça Dil Bilgisi Sarf*, Rağbet Yay., İstanbul 2005, s. 1.

¹⁶ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I, s. 367, 368.

¹⁷ 2/Bakara, 2.

eder: Rayb, şek yani şüphe anlamındadır. Bu kelime *rabe* fiilinin mastarıdır. Cümledeki *hi* zamiri kitaba raci olduğu için âyetin anlamı şu şekilde olur: “Kitapta asla şüphe yoktur.”¹⁸

Müfessirimiz, bazen anlamını açıkladığı kelime ile ilgili bazı rivâyetleri senetleriyle aktarır, kendi görüşünü teyit eder. O, (وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ) “(O gün) hiç kimseden fidyeye alınmaz.”¹⁹ âyetinde geçen *adl* kelimesinin fidyeye anlamında olduğunu belirtir. Taberî, Katade, (ö. 735) Suddî (ö.745) ve İbn Abbas’tan (ö.687) naklettiği rivayetlerde de bu kelimenin fidyeye anlamında olduğunu ifade eder. ²⁰

Taberî, bazen bir kelimeyi tahlil ettikten sonra bununla kast edilenin ne olduğunu söyleyip kendi görüşünü teyit eden rivâyetler nakleder. O, السُّفَهَاءُ kelimesi ile insanlardan bazı cahillerin kast edildiğini ifade eder. O, bunların hak konusunda sefihçe tavırlar sergileyen müşrikler ve Yahudiler olduğunu ileri sürmektedir. Arap’lardan Yahudiler yoktu, ancak onların içinde de münafıklar vardı. Taberî, bu kelime ile Yahudilerin kast edildiğine dair, Mucahid ve İbn Abbas’tan rivâyette bulunur. Taberî, bu konudaki bir başka görüşü, “Bu konuda bazıları da şöyle dedi: Sefihler, münafıklardır.” şeklinde aktarır.²¹

Müfessirimiz, Bakara sûresinin 22. âyetinde geçen sema kelimesini şöyle tahlil eder: Göge, sema denilmesinin sebebi onun yere göre yüksekte olmasıdır. Arap dilinde bir şeyin üstünde olana sema denir. Söz gelimi evin damına Arapça’da sema denir, çünkü dam evin üstünde bulunmaktadır. Arapça’da birinin makam ve derecesi diğerinden üstün olunca “Falan falanın üstüdür.” denir ki, bu cümlede سما /sema fiili kullanılmıştır.²²

Müfessirimiz (وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً) “Hatırla ki Rabbin meleklerle: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi.”²³ âyetinde geçen halife kelimesini şöyle tahlil eder: Halife birinin yerine geçen anlamında olup, Arapçada biri bir başkasının makamına geçinde, “Onun halifesi oldu.” denir. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: “Sizi onların yerine geçirip, sizi onlara halife yaptı.” Arapçada Sultana da halife denir. Sultan kendisinden önceki sultanın makamına geçtiği için ona halife denir.²⁴

1.1.2 – Fîl Tahlilleri

Arapçada fiil, kendi başına bir mana ifade eden ve üç zaman (geçmiş, gelecek ve şimdi) ile ilgisi olan kelimelerdir. Taberî, tefsirinde sadece kavram ve isim niteliği taşıyan kelimeleri tahlil etmez, aynı zamanda fiilleri de tahlil eder.

Taberî, bazen farklı anlamları olan bir fiili tahlil edip, konuyla ilgili görüşleri naklettikten sonra kendi tercihini ifade eder. O, (ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ) “O,

¹⁸ Taberî, Camiu’l-Beyan, I, s. 112.

¹⁹ 2/Bakara, 48.

²⁰ Taberî, Camiu’l-Beyan, I, s. 308, 309.

²¹ Taberî, Camiu’l-Beyan, II, s. 5.

²² Taberî, Camiu’l-Beyan, I, s. 186.

²³ 2/Bakara, 30.

²⁴ Taberî, Camiu’l-Beyan, I, s. 228.

sonra göğe yönelip onları yedi gök halinde düzenleyendir.”²⁵ âyetinde geçen استوا /isteva fiili ile ilgili görüşleri şöyle nakleder:

a-Bu fiil yönelme anlamında olup, âyet “O göğe yöneldi anlamındadır.” Araplarda bu fiil şu şekilde kullanılmaktadır: “Falan kişi, falana yönelmişti, sonra bana döndü ve hakaret etti.”

b-Bu âyetteki *isteva* fiili, Allah onu yaptı anlamındadır.

c-Bu fiil kast etmek anlamındadır.

d-Bu fiil yüksek olmak anlamındadır.

Taberî’ye göre bu âyette kast edilen doğru anlam şudur: Allah göğe yükseldi, onu planlayıp, yedi gök olarak yarattı.²⁶

Müfessirimiz bazen bir fiili tahlil ederken, kelimenin anlamını tespit etmek için, konuyla ilgili rivâyetlerden yararlandığı gibi, sebep-i nüzulden de istifade etmektedir. Taberî, (فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَنَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ) “(Hac yolculuğu için) emin olduğunuz vakit kim hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban kesmek gerekir.”²⁷ âyetinde geçen أَمِنْتُمْ kelimesiyle ilgili farklı görüşleri nakleder:

a- Bazılarına göre kelimenin anlamı şöyledir: “Hastalığınızdan kurtulduğunuzda.”

b- Diğer bazılarına göre ise kelime şu anlamdadır: “Korkunuzdan kurtulduğunuzda.”

Taberîye göre ikinci görüş daha uygundur, çünkü emniyet hastalığın değil, korkunun zıddıdır. Hastalık da ölümcül olursa, korkunun zıddı olabilir. Ancak bu uzak bir anlamdır. Taberî’ye göre âyette kast edilen korku, düşman korkusudur. Çünkü bu âyet Hudeybiye günlerinde nazil oldu. Allah, sahabenin düşman korkusundan dolayı umreden alıkonulduklarını biliyordu.²⁸

Taberî, bazen birden fazla manaya gelen, anlaşılması zor fiilleri tahlil edip, konuyla ilgili naklettiği görüşleri doğru kabul eder. Bakara sûresinin 102. Âyetinde (وَأَتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا) (الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ) “Süleyman’ın hükümranlılığı hakkında şeytanların uydurdukları yalanların ardına düştüler.” geçen *tetlu* fiilinin anlamıyla ilgili iki görüş ileri sürülmüştür:

a. Bu fiil “okuyor, haber veriyor, rivâyet ediyor” anlamlarına gelir. Mesela adamın Kur’ân’ı tilavet etmesi okuması anlamındadır. Bu görüşe göre şeytanlar, sihri insanlara naklediyor ve öğretiyorlardı.

b. *Tetlu* fiili, uymak, rivâyet etmek anlamındadır.

Taberî, bu görüşleri naklettikten sonra “O, şunu okudu, izledi.” şeklindeki bir cümlenin Arap kelimada iki anlama geldiğini belirtir. Birincisi bu cümlede geçen *yetlu*

²⁵ 2/Bakara, 29.

²⁶ Taberî, *Camî’l-Beyan*, I, s. 220.

²⁷ 2/Bakara, 196.

²⁸ 2/Bakara, 292.

fiili izlemek, ittib'a etmek anlamına gelir. Şu âyette de bu anlamda kullanılmıştır: “Orada herkes daha önce yaptığı şeyleri izleyecek.” Bu kelimenin diğer anlamları, okuma ve öğrenmedir. “Biri Kur’ân okuyor.” cümlesi, onu okuyor ve öğreniyor, demektir. Taberî, bu iki manadan hangisinin kastedildiğine dair bir haber mevcut olmadığı için iki mananın da caiz olduğunu belirtir.²⁹

Taberî, “Onlar ki gayba inanırlar ve namazı kılarlar.”³⁰ âyetinde geçen *yukimune* fiilini açıklar: Namazın ikamesi, ölçü, farz ve vacibiyle namazın eda edilmesidir. Mesela çarşıda alış-veriş yapıp, çarşı tatil edilmezse, “Kavim, çarşı işini yerine getirdi.” denir.³¹

1.2 - Kelime Tahlilinde İstişhad Metoduna Başvurması

İstişhad, sözlükte şahitlik istemek³² anlamındadır. Şahit ise, açıklayan, müşahede eden ve hazır olan anlamlarına gelir.³³ Dil bilimindeki istilahî anlamıyla şahit, “bir kaide ortaya koymak için Kur’ân’dan veya Arapçasına güvenilen Arapların sözlerinden getirilen delil anlamındadır.”³⁴

Şahit kelimesinin bu anlamından yola çıkarak istişhad, “Bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek”³⁵ şeklinde tanımlanmaktadır.

İstişhad, Arap diliyle ilgili çalışmalar yapılırken kaidelerin tespiti ve kelimelerin anlamlarının belirlenmesi esnasında, doğruluğuna güvenilen örneklere ihtiyaç duyulması sebebiyle ortaya çıkmıştır.³⁶

Kelime tahlillerinde istişhada başvurma yöntemi, ayetlerle istişhad şeklinde olabileceği gibi, şiirlerle istişhada başvurma şeklinde de olabilir. Bu iki konuyu ayrı başlıklar şeklinde ele alıp, konuyla ilgili örnekleri zikretmeye çalışacağız.

1.2.1. - Kelime Tahlilinde Âyetlerle İstişhad

Kelimelerin anlamı tespit edilirken istişhad açısından Kur’ân birinci sırada yer alır. Tevatürle nakledilmiş olan Kur’ân kelimeleri, en fasih kelimeler olarak kabul edilmektedir. Kur’ân âyetleri anlam itibarıyla birbiriyle irtibatlı ve bir bütün teşkil ettikleri için, çoğu zaman bir âyetin açıklanması hususunda bir başka âyet kullanılmaktadır.

Taberî, kelime tahlillerinde, âyetleri şevâhid olarak zikretmektedir. O, (وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ) (بِالْبَاطِلِ) “Bilerek hakkı bâtil ile karıştırmayın”³⁷ âyetinde geçen *lebese* fiilini bir başka âyeti delil göstererek açıklar: Bu fiil bir şeyi karıştırma anlamına gelmektedir. Arapçada “Onların durumu karışıktır.” Cümlesinde *lebese* fiili karışık olma anlamında kullanılmıştır.

²⁹ Taberî, *Camî’-l-Beyan*, I, s. 515.

³⁰ 2/Bakara, 3.

³¹ Taberî, a.g.e., I, s. 117.

³² İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, c. 2, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, bty., s. 629.

³³ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, c. 2, s. 629, 230.

³⁴ Harun Öğmü, *Kur’ân Yorumunda Şiirin Yeri*, s. 69.

³⁵ Harun Öğmü, *Kur’ân Yorumunda Şiirin Yeri*, s. 70.

³⁶ Öğmü, *Kur’ân Yorumunda Şiirin Yeri*, s. 72.

³⁷ 2/Bakara, 42

Nitekim (وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِم مَّا يَلْبَسُونَ) “Eğer peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak ki onu insan suretine sokar onları yine düşmekte oldukları kuşkuya düşürürdük. ” âyetinde söz konusu fiil aynı anlamda kullanılmıştır.³⁸

Taberî, (وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ) “Ahirete de kesin olarak inanırlar”³⁹ âyetinde geçen ahiret kelimesini tahlil ederken, ahiretin *dar* kelimesinin sıfatı olduğunu belirtir. Çünkü bir başka âyette ahiret kelimesi şöyle geçmektedir: (وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ) “Ahirete gelince, işte gerçek hayat odur.”⁴⁰ Bu âyette yurt anlamındaki *dar* kelimesi ahiret sıfatıyla mevsuttur.⁴¹

Taberî, “İşte onlar, hidâyete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir.”⁴² âyetinde geçen *işterev* kelimesiyle ilgili iki görüş nakleder:

- “Onlar delaleti aldılar ve hidâyeti terk ettiler.”
- “Onlar hidâyete karşılık delaleti sevdiler.”

Birinci görüşü kabul eden Taberî, bu âyeti açıklamak için bir başka âyet zikreder: “Kim imanı küfürle değiştirirse doğru yoldan sapmış olur.”⁴³ Bu âyette geçen *tebdil* kelimesi *iştera* manasındadır. Çünkü bir şeyin müşterisi, aldığı şeyi bir başka şeyle değiştirir. Bunun gibi münafık ve kâfir hidâyeti, delalet ve nifak ile değiştirir.⁴⁴

1.2.2 - Kelime Tahlillerinde Şiirle İstişhad

Şiirlerde Arapça en fasih şekliyle kullanıldığı için, tefsirlerde âyetlerin anlamını tespit etmek için şiirlerden istifade edilmiştir. Tefsirde şiir ile istişhad sahabe dönemine kadar uzanmaktadır. Nitekim Hz. Ömer (23/644) devrinde kelimelerin anlamını belirlemek için şiire müracaat edildiğine dair bir rivâyet vardır. Bir gün Hz. Ömer minberde şu âyeti okumuştur:

(أَوْ يَأْخُذْهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرْؤُوفٌ رَحِيمٌ)

"Yoksa Allah'ın kendilerini yavaş yavaş tüketerek cezalandırmayacağından (emin mi oldular)? Kuşkusuz Rabbin çok şefkatli, pek merhametlidir."⁴⁵

Hiz. Ömer, âyette geçen *تَخَوُّفٍ* kelimesinin anlamını sorunca, orada Huzeyl kabilesinden bir ihtiyar, bu kelimenin eksiltmek anlamında olduğunu söylemiştir. Hiz. Ömer, "Kelimenin bu anlamı Arap şiirinde var mı?" diye sorunca ihtiyar şu beyti okumuştur:

تخوف الرجل منها تامكا قردا ... كما تخوف عود النبعة السفن

³⁸ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I, s. 292.

³⁹ 2/Bakara, 122

⁴⁰ 29/Ankebut, 65.

⁴¹ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I, s. 123.

⁴² 2/Bakara, 16.

⁴³ 2/Bakara, 108.

⁴⁴ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I, s. 159.

⁴⁵ 16/Nahl, 47.

“Eğenin neba’ ağacını eksilttiği gibi, devesinin semeri de devenin yüksek hörgücünü eksiltti.”⁴⁶

Bundan sonra Hz. Ömer şöyle dedi: Ey insanlar! cahiliye şiirlerine, divanlarınıza önem verin. Çünkü onda kelamınızın anlamları ve kitabınızın tefsiri vardır.⁴⁷

Bir rivâyette İbn Abbas bu konuda şöyle demiştir: "Şiir, Arab'ın divanıdır. Kur'ân'dan bir kelime bizim açımızdan sorun olduğunda, biz Arapların divanına müracaat ederdik."⁴⁸

Taberî, âyetlerde geçen kelimelerin anlamını tespit etmek için şiirle istişhad eder. Taberî, *endad* kelimesinin *nidd* kelimesinin cemi’ olduğunu ve bu kelimenin benzer anlamında olduğunu ifade ettikten sonra, şu şiirle istişhad eder: “Onun misli olmadığımız halde onu hiciv mi ediyorsunuz? Şerriniz hayrınıza feda olsun.” Bu şiirde *nidd* kelimesiyle kast edilen benzer ve eşit olmaktır. Bir şeye benzeyen, onun misli olan kişi için bu kelime kullanılır.⁴⁹

Taberî, kelime tahlillerinde şiir kullandığında bazen, kendi görüşünü teyid etmek için konuyla ilgili rivâyet nakleder. O, *نَكَالًا* kelimesinin *nekele* fiilinin mastarı olduğunu ve bu kelimenin akıbet anlamında olduğunu söyledikten sonra konuyla ilgili bir şiir ve iki rivâyet nakleder: “Kulun yaptıkları kaybolmaz. Onun akıbeti de inkâr edilmez.” O, İbn Abbas ve Rebi’ten gelen rivâyette de bu kelimenin akıbet anlamında kullanıldığını belirtir.⁵⁰

Müfessirimiz, *وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِن بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ*) “Oysaki onlardan bir zümre, Allah'ın kelâmını işitirler de iyice anladıktan sonra, bile bile onu tahrif ederlerdi.”⁵¹ âyetinde geçen ferik kelimesini şöyle tahlil eder: Ferik, cemi’ bir kelime olup, tekili yoktur. Bu kelime teferruk kelimesinden türemiş olup, topluluk anlamındadır. Taberî, bu açıklamalardan sonra şu şiirle istişhad eder:

اجدوا فلما خفت ان يتفرقوا ... فريقين منهم مصعد و مصوب

“Ben onların iki farklı gruba ayrılmalarından korkarken, onların bir kısmı yükselmiş ve doğru yolu bulmuştu.”⁵²

Taberî, bazen yanlış anlaşılma ihtimali olan bir kelimeyi açıklayıp, şiirle istişhad eder. Taberî, *وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمِعُوا قَالُوا سَمِعْنَا*) “Hatırlayın ki, Tûr dağının altında sizden söz almış: Size verdiklerimizi kuvvetlice tutun, söylenenleri anlayın, demiştik.”⁵³ âyetinde geçen vesmeu’ emrini şöyle açıklar: Size emrettiğimi duyun

⁴⁶ Ahmed b. Ebi Bekr Kurtubî, *El-Camiu 'l-Ahkam 'il-Kur'ân*, Muessesetu'r-Risale, Dımeşk, 2013, c. 10, s. 110.

⁴⁷ Kurtubî, *El-Camiu 'l-Ahkam 'il-Kur'ân*, c. 10, s. 111.

⁴⁸ Celaleddin Abdurrahman es-Suyutî, *el- İtkan fi Ulumi 'l-Kur'ân*, Daru İbni Kesir, Beyrut, 2006, c.1, s. 382

⁴⁹ Taberî, *Camiu 'l-Beyan*, I, s. 187.

⁵⁰ Taberî, *Camiu 'l-Beyan*, I, s. 385.

⁵¹ 2/Bakara, 75

⁵² Taberî, *Camiu 'l-Beyan*, I, s. 422.

⁵³ 2/Bakara, 93

ve onu itaatle kabul edin. Arapçada “İşittim ve itaat ettim.” ifadesi, sözünü işittim ve emrini kabul ettim anlamına gelir. Şu şiirde bu kullanım geçmektedir:

والسمع والطعة والتسليم ... خير و اعفي لبني تميم

“İşitme (*sem*) taat ve teslim hayırlıdır. Af etmek, Beni Temime aittir.” Bu şiirdeki *sem* kelimesi, işitilene kabul edip, emre itaat anlamındadır.⁵⁴

Taberî, (وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا) “Sizi Mescid-i Haram’dan alıkoydular diye birtakım kimselere beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin.”⁵⁵ âyetinde geçen *la yecrimennekum* ifadesinin anlamıyla ilgili farklı görüşlerin bulunduğunu ifade eder.

Bir kısım Basrîlere göre, bu ifadenin anlamı, “sizi doğru olmaktan alıkoymasın.” demektir. Bir kısım Kûfilelere göre, “Sizi sevk etmesin.” demektir. Bu konuda herkes şu şiiri delil olarak kullanmıştır:

ولقد طعنت ابا عيينة طعنة... جرمت فزارة بعدها ان يغضبوا

“Sen Ebu U’yeyne’yi kötüledin. Bu kötölemen, Fezare (kabilesini) kızdırdı.”

Taberî, bu konuda görüş belirten herkesin şiiri, âyeti te’vil ettikleri şekilde te’vil ettiğini ifade eder. Bu âyeti, “Sizi doğru olmaktan alıkoymasın.” şeklinde yorumlayanlara göre şiirin manası şöyledir: “Kötüleme, Fezare için kızgınlığı doğru bir şey haline getirdi. Âyeti, “Sizi aşırılığa gitmeye sevk etmesin.” şeklinde yorumlayanlar, şiiri şöyle yorumlamışlardır: “Kötüleme, Fezare’yi kızgınlığa sürükledi.” Âyeti “Bir kavme kızgınlığınız sizi düşmanlığa sevk etmesin.” şeklinde yorumlayanlar, şiiri şöyle yorumlamışlardır: “Fezare kızdı.” Taberî’nin tercih ettiği te’vil şöyledir: “Bir kavme olan kininiz sizi düşmana karşı aşırılığa sürüklemesin.”⁵⁶

Taberî, (مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ) “O, ceza gününün (ahiret gününün) malikidir.”⁵⁷ âyetinde geçen din kelimesinin hesap, karşılık verme anlamlarına geldiğini ifade ettikten sonra şu şiiri nakleder: “Bize (ok) attıklarında biz de onlara atarız. Bize verdikleri şeyin misliyle onlara karşılık veririz.” Bir başka şiir de şudur: “Mülkünün zail olacağını bil ve buna inan. Karşılık verdiğin şeyle sana karşılık verilir.”⁵⁸

2 - Taberî'nin Kavram Analizleri

Kavramı tanımlamak zor olmakla beraber, bununla ilgili bazı tarifleri ele almak mümkündür. Klasik mantık açısından kavram “Bir şeyin zihindeki tasarımı olarak tanımlanır. Zihin ve düşüncede olan bu tasarımın dilsel ifadesine terim denir. Kısaca kavram bir obje ve olgunun düşüncedeki karşılığıdır. Terim ise bu karşılığın dile getirilmesidir.”⁵⁹ Bir başka açıdan kavram, “Dünyadaki nesnelere, biçimlerin, olgu,

⁵⁴ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I, s. 485.

⁵⁵ 5/Maide, 2

⁵⁶ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, VI, s. 77.

⁵⁷ 1/Fatiha, 4.

⁵⁸ Taberî, a.g.e., I, s. 79.

⁵⁹ A. Kadir Çüçen, *Mantık*, Asa Yay., İstanbul 1999, S.49.

durum ve devinimlerin dilde anlatım buluşudur. Kavram, dünyadaki nesnelere ortak niteliklerine dayanan, dile özgü bir genelleme, bir soyutlamadır.”⁶⁰

Kavram, insanî bir yapıp etme olarak düşünme faaliyetinin temel araçlarından biridir. İnsan bir fikri, bir bilgiyi ancak bazı işaretlerle yani dille ifade eder. Bir kavram dille ifade edilince terim adını alır.⁶¹

Her bilimin, disiplinin, inancın ve dünya görüşünün kendine ait kavramları olduğu gibi, İslam’ın temel kaynaklarından biri olan Kur’ân’ın da kendi kavramları vardır. Kur’ân, bilgilerin taşındığı ve aktarıldığı bir kitaptır. Bilgi ise kavramlarla ifade edilmektedir. Başka bir deyişle bir şeyin bilgisi o şeyin kavramı olmaktadır. Bu nedenle Kur’ânî bilgiler demek, Kur’ânî kavramlar demektir. İnsan, Kur’ânî kavramları ne kadar çok elde ederse o kadar Kur’ân’ı tanımış olur.⁶²

Kavramlar, canlı organizmalar gibidir. Zaman içerisinde farklı etkenler sebebiyle; bazen anlam genişlemesi, bazen anlam daralması, bazen de anlam kayması gibi değişimler geçirir. Kur’ân nazil olmaya başlayınca kendi kavram dünyasını kurmuştur. Kur’ân’ın kullandığı kavramlar büyük oranda cahiliye döneminde kullanılan kavram dünyasının aynısı olsa da Kur’ân, cahiliyede kullanılan kavramları anlam yönünden köklü değişikliklere uğratmıştır. Değişim, genel plan ve sistem içinde gerçekleşmiştir. Kur’ân’ın oluşturduğu yeni sistemde kullanılan her kelime, yeni mevki kazanır.⁶³

Kur’ân kavramlarını kendi bağlamları içinde değerlendirmek gerekir. Kavramların kendi kök anlamlarıyla ilgileri vardır. Kur’ân kavramlarını kendi genel bağlamından kopuk anlamak hem anlam daralmasını beraberinde getirir hem de o kavramın, eski Arapça’da taşıdığı anlamda savrulmalar olur, böylece kavram asıl anlamından uzaklaşır. Bu da kavram kargaşasına sebep olur. Kavram, bir nesnenin zihindeki tasavvuru olunca, doğrudan terminolojide meydana gelen değişim, düşünce ve bakış açılarının da değişmesini beraberinde getirecektir.

Anlama olayı, dile dayalı bir anlatımın belli bir iletişim ortamında taşıdığı ya da taşınması muhtemel olan içeriktir. Bu sebeple kavramların yanlış anlaşılmasına yol açacak bir müdahale, birçok problemin doğmasına neden olur.⁶⁴

Taberî, Kur’ân’da geçen temel kavramları analiz eder. Taberî, Kur’ân’da anahtar konumunda olan kavramları ele aldığı gibi, yan anlam ifade eden ve karşıt anlam ifade eden kavramları da ele almaktadır.

2.1 – Anahtar Konumundaki Kavramların Analizi

Kur’ân’da geçen bazı kavramlar, önemine binaen anahtar kavramlar olarak kabul edilir. Bu kavramlar semantiğin temel ilgi alanıdır. Esasen Semantik, bir dilin anahtar terimleri üzerinde yapılan tahlilî çalışma olarak tarif edilebilir.⁶⁵

⁶⁰ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, T.D.K.Y., Ankara 1998, III, S. 151.

⁶¹ Ahmet Nedim Serinsu, *Tarihsellik ve Esbab-ı Nüzül*, Şula Yay., İstanbul 1996, s.14.

⁶² Celal Kırca, *Kur’ân ve Bilim*, Marifet Yay., İstanbul 1999, S.16.

⁶³ Ramazan Altıntaş, *Din ve Sekülerizm*, Pınar Yay., İstanbul 2005, s. 104.

⁶⁴ Ramazan Altıntaş, *Din ve Sekülerleşme*, s. 105, 106.

Kur'ân'ın dünya hakkındaki görüşünün teşekkülünde hayatî rol oynayan bütün anahtar terimlerin, Kur'ân'da yeni bir mana kazandığını söyleyebiliriz. Bu terimlerin hemen hepsi İslam'dan önceki zamanlarda şu veya bu şekilde kullanılmakta idi. İslam vahyi bunları kullanmaya başlayınca bütün sistem Mekke'li müşriklere hiç duymadıkları, bilmedikleri ve bundan dolayı kabul edilemez yabancı bir şey gibi geldi.⁶⁶

Taberî, tefsirinde Kur'ân'ın anahtar kavramlarını analiz edip, Cahiliye dönemindeki anlamalarına değinip, söz konusu kavramların Kur'ân semantiği içinde ifade ettiği anlamı belirlemeye çalışır. Taberî, zekâtı farz sadakanın verilmesi şeklinde tarif eder. Zekât kelimesinin asıl anlamı, malın artması ve semere vermesidir. Arapçada zekât kelimesinin türediği *zekâ* fiili “Ürün arttı.” cümlesinde olduğu gibi artmak, çoğalmak anlamında kullanılmaktadır. Yine Arapçada bu fiil, nafakanın artması, birinin evlenip iki kişilik aile olması gibi anlamlara gelmektedir. Farz olan sadakaya zekât denmesi, zekât verildikten sonra arta kalan malın artması veya temizlenmesi sebebiyledir.⁶⁷

Arapça'da zekâ kökünün temel anlamı, artmak, çoğalmaktır. Ancak zekâ kelimesi, Kur'an'da cahiliye dönemindeki gibi salt artmak anlamında yer almamıştır. Zekâ kelimesi ve türevleri, kök anlam olan artmayı da içine alan yeni izafî anlamlar kazanmıştır. Bu izafî anlamları ise şunlardır: Temizlenme, arınma, iyi olma anlamında zeka sözcüğü ve türevleri; sosyal yardımlaşmanın ve vergi müessesesinin belirli bir formunu ifade eden bir kavram olarak zekâ kökünün türevi olan zekat formu.⁶⁸

Taberî, şefaât kelimesinin *şefee* fiilinin mastarı olduğunu ifade ettikten sonra, birinin bir başkasına şefaât etmesinin, onun bir ihtiyacını karşılaması anlamında olduğunu belirtir. Şefaât çift olma anlamındadır. İhtiyaç sahibi olan kişi önce tektir, kendisinin talebini karşılayan şefaât eden kişi ile birlikte iki kişi olurlar.⁶⁹

Müfessirimiz وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاٰكِعِيْنَ “Namazı tam kılın, zekâtı hakkıyla verin, rükû edenlerle beraber rükû edin.”⁷⁰ ayetini tefsir ederken ruku' kavramını tahlil eder: Ruku' İtaat edip, boyun eğme anlamındadır. *Rekea'* fiili “Ona boyun eğdi.” anlamındadır. Taberî'ye göre yukarıdaki âyetle Allah, İsrail oğullarının din adamlarını ve münafıkları tövbeye, Müslüman olup namaz kılmaya, zekât vermeye ve Allah'a boyun eğmeye davet etmektedir.⁷¹

Salat, Arap kelimasında dua anlamındadır. Farz namaz, salat olarak isimlendirilmiştir, çünkü namaz kılan kişi başarı için Allah'a dua eder, isteklerini ondan

⁶⁵ Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuk Yay., İstanbul, b.t.y. s. 17.

⁶⁶ Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 18, 19.

⁶⁷ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I, s. 295.

⁶⁸ Şehmus Demir, “*Kur'an'da Zekât Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi*”, A.Ü.İ.F.D., s. 28, Erzurum 2007, s. 15-17

⁶⁹ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I, s. 307.

⁷⁰ 2/Bakara, 43

⁷¹ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I, s. 295.

ister. Namaz kılan kişi, yaptığı iyi amellerinin karşılığını dua ederek Rabbinden talep eder.⁷²

Müfessirimiz, bazen kelimelerin iştikakını ele alarak, kavramın Araplarca nasıl kullanıldığını ortaya koymaya çalışır. O, Allah kavramını açıklamaya şu soruyu sorarak başlar: “Allah kelimesinin fee'le-yefe'lu vezninde bir aslı var mı?” Taberî, bu soruyu şöyle yanıtlar: Bu Araplardan semaî olarak işitilmemiştir, ancak istidlalen vardır. Yine “ulûhiyetin ibadet anlamında, ilahın mabud anlamında kullanılmasına ve bu kelimenin fee'le-yefe'lu vezninde bir aslının bulunmasına delalet eden nedir?” sorusunu şöyle yanıtlar: Bir adama ibadet ediliyorsa ve ondan Allah'tan istenen şeyler isteniyorsa, o kişi için “Falan kendini ilah sandı.” ifadesi Araplarca kullanılır. Teelluh, e-le-he fiilinden türemiştir. E-le-he “Allah'a ibadet etti.” demektir. Allah kelimesinin aslı ilahtır. İlah kelimesi şu şekilde Allah kelimesine dönüşür: İlah kelimesinin başına tarif elif lamı gelince fau'l-fiil olan hamze düşürülür, sonra aynu'l-fiil olan lam ile tarif elif lamındaki lam, yan yana gelmiş olur, birinci lam sakın olduğundan ikinci lama idğam edilir. Böylece Allah kelimesinin lamı şeddelenmiş olur.⁷³

Taberî, din ve İslam kelimeleri gibi anlam itibarıyla birbiriyle alakalı kavramları analiz eder. Taberî, din kelimesinin hesap, karşılık verme anlamlarına geldiğini ifade eder.⁷⁴ O, din kelimesinin itaat, zillet, boyun eğme anlamlarına da geldiğini belirtir. “Dini kerih gördüler.” cümlesi itaati kerih gördüler, demektir. İslam ise, huşu ve boyunduruk altında olmak demektir. İslam kelimesi *silm* kökünden türer. Bu kök barışa dâhil olma anlamına da gelir. İslam, boyun eğme ve men edileni terk etme anlamına da gelir.⁷⁵ Taberî, “Yoksa Yusuf, kralın kanunlarına (dinine) göre kardeşini alıkoyamazdı.”⁷⁶ âyetinde geçen dinin anlamı konusunda iki görüş olduğunu belirtir. Bir görüşe göre âyette geçen din ile sultan yani hüküm, otorite kast edilmektedir. Diğer görüşe göre âyette din ile kast edilen kaza ve hükümdür. Taberî bu iki kelimenin mana itibarıyla birbirine yakın olduğunu ifade eder.⁷⁷

2.2 – Karşıt Anlamlı Kavramların Analizi

Kur'ân'daki kelimeler birbirinden yalın ve ayrı bulunmazlar, bir kısmının ötekiyle yakın bir alakası vardır. Bu kelimeler, kendi aralarında büyük, küçük gruplar teşkil eder ve birbirlerine muhtelif yollarla bağlanır.⁷⁸ Bazı kavramlar, birbirini hatırlatacak şekilde varlığı ikizine bağlı ve birbirinin anlamını çağrıştıran bir yapıya sahiptir.⁷⁹ Taberî, böyle bir yapıya sahip olan iman ve küfür kelimelerini açıklamaktadır:

⁷² Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I, s. 120.

⁷³ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I, s. 64.

⁷⁴ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I, s. 79.

⁷⁵ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, III, s. 239.

⁷⁶ 12/Yusuf, 76.

⁷⁷ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, XIII, s. 32.

⁷⁸ Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 18.

⁷⁹ Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 84.

Küfr inkâr anlamına gelirken, iman tasdik ve ikrar manasına gelmektedir. İman, Allah'ı, Rasûllerini ve gönderilen dini tasdik etmek, küfür ise bunu inkâr etmektir.⁸⁰ Küfr kelimesi inkâr anlamına geldiği gibi örtmek ve gizlemek anlamına da gelir.⁸¹ Söz gelimi Medine'deki Yahudilerin, Hz. Peygamberi inkâr etmesi ve onunla ilgili bilgileri halktan gizlemeye çalışması küfr yani İnkârdır. Hâlbuki onlar, Hz. Peygamber'i kendi evlatlarını tanır gibi tanıyorlardı. Arap lisanında esasen küfr, bir şeyi örtmek anlamına gelir. Onlar geceyi kâfir olarak isimlendirmişti, çünkü karanlık örten, gizleyen bir özelliği sahiptir.⁸²

Taberî, dünya ve ahiret kavramlarını da analiz eder. Dünya-ahiret, koca- karı ve kardeş- bacı gibi varlığı ikizine bağlı çift kelimeler grubundandır. Bu kelimelerden her biri semantik olarak kendi ikizini hatırlatır. Erkek ancak karısının varlığıyla koca olabilir. Yani koca kavramı, karı kavramını içinde taşır. Aynı şekilde dünya kavramı da gelecek alemi yani ahiret kavramını da ihtiva eder ve ona aykırıdır. Kur'ân bu iki kelimedenden hangisini kullanmışsa, bu çağrışımı göz önünde tutmuştur.⁸³

Taberî, dünya kavramının türediği edna kelimesini tahlil eder. Bir Arap lügatinde bu kelimenin aslında hemze vardır (*denee*). Başka lügatte bu hemze terk edilmiştir (*denâ*). *Edna*, kıymet itibariyle daha küçük ve daha alçak anlamlarına gelir. Bir adam için *deniyyun* sıfatı kullanılınca, bu onun alçak, değersiz biri olduğu anlamına gelir. *Edna* kelimesi en yakın anlamına da gelir.⁸⁴

Taberî, (وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ) “Ahirete de kesin olarak inanırlar”⁸⁵ âyetinde geçen ahiret kelimesini tahlil ederken, ahiretin *dar* kelimesinin sıfatı olduğunu belirtir. Çünkü bir başka âyette ahiret kelimesi şöyle geçmektedir: (وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ) “Ahirete gelince, işte gerçek hayat odur.”⁸⁶ Bu âyette yurt anlamındaki dar kelimesi ahiret sıfatıyla mevsuftur. Ahiret yurdu, kendisinden önceki yurda (dünya hayatı) göre sonradır. Ahiret dünyanın ahiridir. Doğal olarak ilk, ahirden öncedir. Sonraki hayat ahiret yurdu olarak isimlendirilmiştir. Ahiret yurdu mahlûkat için sonra geldiğinden, ahiret olarak isimlendirilmiştir, demek de mümkündür. Aynen bunun gibi dünya, bu şekilde isimlendirilmiştir, çünkü mahlûkata yakındır.⁸⁷

2.3 – Kavramların Yan Anlamda Kullanılması

Taberî, bazen kelimelerin kendi asıl manaları dışında yan anlamlarda kullanıldığını belirtir. Ona göre, bazen farklı sebeplerden dolayı kelimeler, kendi asıl manası dışında kullanılır. Bundan dolayı yorum da bu yan anlama uygun şekilde yapılır.

Taberî, Bakara sûresinin 10. Âyetinde geçen hastalık anlamındaki maraz, kelimesini tahlil eder. Bu hastalık insan bedeninde olabileceği gibi, inançta da olabilir.

⁸⁰ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, VI, s. 133.

⁸¹ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, VI, s. 184.

⁸² Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I, s. 127

⁸³ Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 94.

⁸⁴ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I, s. 359, 360.

⁸⁵ 2/Bakara, 122

⁸⁶ 29/Ankebut, 65.

⁸⁷ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I, s. 123.

Allah ilgili âyette münafıkların kalplerinde hastalık olduğunu haber vermektedir. Allah'ın bu ifadeyle maksadı, onların itikadî açıdan hastalıklı bir yapıya sahip olduğunu bildirmektir. Bu âyette maraz kelimesinin kalp hastalığı anlamında olup, itikadî anlamda bir hastalık olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı âyette kalp kelimesi telaffuz edilmemiştir. Burada kinaye yoluyla onların içindeki itikadî hastalık ortaya konmaktadır. Buna göre “Onların kalplerinde hastalık vardır.” âyetiyle kast edilen onların itikadî anlamda hastalıklı olmasıdır. Onlar Hz. Peygamberin peygamberliği konusunda ve Allah tarafından indirilenlere inanma konusunda hastalıklı bir yapıya sahiptirler. Onlar kalplerinde Hz. Peygamberin peygamberliği konusunda ve Allah tarafından indirilenlere inanma konusunda kalplerinde şüphe taşımaktadır.⁸⁸

Taberî, “İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.”⁸⁹ âyetinde geçen *hasirun* kelimesini tahlil eder. Bu cümlemin anlamı şöyle olur: “Allah’a isyandan dolayı, onların Allah’ın rahmetinden payları nakıstır.” Buradaki ziyan kendi sermayesini bir satışa koyup ticarete zarar eden adamın ziyanı gibidir. Aynen bunun gibi kâfir ve münafıklar, Allah’ın onları rahmetinden men etmesi dolayısıyla ziyana uğramışlardır. Allah rahmetini kullar için yaratmıştır. Kullar ahirette bu rahmete daha çok muhtaç olacaklardır. Taberî naklettiği bir şiirde hisar kelimesinin şeref ve cömertlikte payın az olması anlamında kullanıldığını belirtir. Bu kelime helak olanlar anlamında da kullanılmıştır. O halde bu kişilerin Allah’a isyan etmeleri dolayısıyla Allah’ın rahmetinden mahrum olmaları onların helaki anlamına gelir.⁹⁰

Taberî, yukarıda yaptığı yorumdan sonra şöyle bir açıklama yapmaktadır: “Kelamın te’vili, kendi manasına hamledildi. Kelime, kendi aynıyla te’vil edilmedi. Ehl-i te’vil, bazen gerekli olan durumlarda farklı sebeplerden dolayı bunu yapar.”⁹¹

Sonuç

Kur’an geçen kelimelerin tahlil edilmesi, âyetlerin anlaşılması hususunda katkı sağlamaktadır. Bir takım sebepler kelime analizlerini bir zorunluluk haline getirmiştir. Bütün insanların aynı bilgi seviyesinde olmayışları, bazı insanların bir takım kelimeleri anlamakta güçlük çekmesi, kelime tahlillerini gerekli kılmaktadır. Kur’ân’da geçen ve kavramlaşan bir takım kelimeler yeni anlamlar kazanmıştır. Ortaya çıkan yeni anlamların doğru bir şekilde ortaya konması için kelime analizlerinin yapılması da bir gereklilik halini almıştır.

Erken dönem müfessirler, Kur’ân âyetlerinde kullanılan kelimeler ve kavramların tahlil edilmesi hususunda ciddi bir çaba içinde olmuştur. Tefsirinde kelime tahlil metoduna çokça yer veren Taberî, tespit ettiğimiz kadarıyla, eserinde 464 kelimenin tahlilini yapmıştır.

⁸⁸ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I, s. 139.

⁸⁹ 2/Bakara, 27.

⁹⁰ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I, s. 213.

⁹¹ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I, s. 213.

Taberî, kelimelerin anlamlarının, Arapların kullandıklarına göre belirlenmesi gerektiğini ifade eder. Buna göre bir kelimenin anlamının doğru tespit edilmesi için Arapların ilgili kelimeyi hangi anlamda kullandığının tespit edilmesi gerekir. Taberî'ye göre, bir kelimenin birkaç anlamı varsa, bir delil bulunduğu takdirde kelimenin bu manalardan bazısına hamledilmesi mümkündür. Özellikle kelimeler bazı durumlarda yan anlamıyla kullanılabilirlerdir.

Kelime tahlillerinden söz edilince, sadece isim niteliği taşıyan kelime veya kavramların analizi akla gelse de Taberî, fiilleri de tahlil ederek kelime tahlili mevzusuna daha geniş bir perspektifle yaklaşmıştır.

Taberî, kelimeleri tahlil ederken Arap dilinden, Arap şiirlerinden ve Kur'an'ın farklı âyetlerinden istifade ederek kelimelerin anlamını belirlemeye çalışmıştır. Bu çerçevede şiirle ve Kur'an'la istişhad yöntemini de kullanmıştır.

Taberî, bazen bir âyette geçen bir kelimeyi tahlil ederken, söz konusu kelimeyle ilgili farklı görüşleri nakledip, bu görüşler arasından birini tercih etmiştir. Bazen de görüşler arasında tercihte bulunmayıp, ifade edilen bütün görüşlerin doğruluğunu kabul etmiştir.

Taberî, Kur'an'da geçen kavramlaşmış kelimeleri de tahlil etmiştir. O, Allah ve din gibi Kur'an'ın anahtar kavramlarını analiz etmiştir. Müfessirimiz yan anlamda kullanılan kavramları analiz edip, ifade ettikleri yan anlamları da ele almıştır. Taberî, kavramlar arasında irtibat kurarak, onları birbiriyle karşılaştırarak da araştırma yoluna da başvurmuştur.

Taberî, çoğu zaman anlaşılmasında güçlük çekilen kelime ve kavramları açıklama yoluna gitmiştir. Taberî, anlamında ihtilaf olan kelimeleri analiz ettiğinde, bazen kendi analizlerinden sonra konu hakkındaki farklı görüşleri nakledip, kelimenin anlaşılmasını sağlamaya çalışır.

Taberî, tefsirinde Kur'an'ın anahtar kavramlarını analiz edip, Cahiliye dönemindeki anlamalarına değinmiştir. O, söz konusu kavramların Kur'an semantiği içinde ifade ettiği anlamı belirlemeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan, *Her Yönüyle dil*, T.D.K.Y., Ankara 1998.
- Altıntaş, Ramazan, Ramazan Altıntaş, *Din ve Sekülerizm*, Pınar Yay. İstanbul, 2005.
- Aydın, Atik, *Taberî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2005
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yay., Ankara 1996 .
- _____, *Tefsir Usulü*, t.d.v.y., Ankara 1995.
- Çelik, Ahmet “Kur'ân'da Tevhid Kavramının Semantik Alanları”, A.Ü.İ.F.D., sayı, 17, 2002.
- Çüçen, A. Kadir, *Mantık*, Asa Yay., İstanbul, 1999.
- Demir, Şehmus “Kur'an'da Zekât Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi”, A.Ü.İ.F.D., XXIX, Erzurum 2007.
- Kılıç, Hulusi, *Arapça Dil Bilgisi Sarf*, Rağbet Yay., İstanbul 2005.
- Kırca, Celal, *Kur'ân ve Bilim*, Marifet Yay., İstanbul, 1999.
- el-Kurtubî, Ahmed b. Ebi Bekr *El-Camiu'l-Ahkam'il-Kur'ân*, Muessesetu'r-Risale, Dimeşk, 2013.
- İbn Manzur, *Lisanu'l Arab*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-İsfahanî, Ragıb, (2005) *el-Mufredat fi Ğaribi'l-Kur'ân*, Beyrut: Daru'l-Ma'rife.
- İzitsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Yay., İstanbul, b.t.y.
- Öğmüş, Harun, (2010) *Kur'ân Yorumunda Şiirin Yeri*, İsam Yay., İstanbul 2010.
- Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzulün Rolü*, Şule Yay., İstanbul 1994.
- es-Suyuti, Celaleddin Abdurrahman, (2006) *el-İtkan fi 'Ulumi'l-Kur'ân*, Beyrut: Daru İbn Kesir.
- eş-Şafîî, Muhammed b. İdris, *er-Risale*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, b.t.y.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerir, *Târihu'l-Umem ve'l-Muluk*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1971.
- ez-Zerkanî, Muhammed Abdulaziz, (1990) *Menahilu'l-İrfan fi 'Ulum'l-Kur'ân*, Beyrut: Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabî.
- ez-Zerkeşî, Muhammed b. Abdullah, (1988) *El-Burhan fi Ulumi'l- Kur'ân*, Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye.